

Het belang van de veldslag bij Kortrijk (1302) in de middeleeuwse militaire geschiedenis

Sergio Boffa*

De slag bij Kortrijk, beter bekend als de Guldensporenslag, is een van de veldslagen die het meest de belangstelling van de historici heeft opgewekt¹.

* Koninklijke Bibliotheek van België. Departement Kaarten en Plannen.

In de voetnoten worden volgende afkortingen gebruikt :

- A.A.A.B. : Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique;
A.S.R.A.B. : Annales de la Société royale d'archéologie de Bruxelles;
B.C.R.H. : Bulletin de la Commission royale d'histoire;
M.G.H., S.S. : *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*;
R.B.P.H. : Revue belge de philologie et d'histoire;
R.H.F. : Recueil des historiens des Gaules et de la France.

¹ Alle grote klassieke werken over militaire geschiedenis vermelden hem (M.G. KÖHLER, *Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit*, II, Breslau, 1886, pp. 216-249; H. DELBRÜCK, *History of the Art of War*, III, *Medieval Warfare*, Westport, 1990 (vertaling van de uitgave van 1923), pp. 431-438; C. OMAN, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, II, Londen, 1991 (herdruk van de uitgave van 1924), pp. 112-118; F. LOT, *L'Art militaire et les armées au moyen âge, en Europe et dans le Proche Orient*, Parijs, 1946, I, pp. 252-264; H.W. KOCH, *La guerre au Moyen Age*, Parijs, 1989, pp. 147-151 en J.F. VERBRUGGEN, *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages, from the eighth century to 1340*, Woodbridge, 1997).

Dat is volledig gerechtvaardigd. Het gaat hier immers om de eerste keer dat een leger van voetvolk, zonder steun van riterij of boogschutters, de overwinning behaalt op een leger van ruiters. Een opmerkelijk feit voor een tijd waarin ridders verondersteld werden het slagveld te domineren².

Dit jaar vieren we de zevenhonderdste verjaardag van die veldslag. Hoewel er al meerdere colloquia en talrijke publicaties aan deze gebeurtenis werden gewijd, zou men zich kunnen afvragen of ze nog echt van historisch belang is. Of heeft de Guldensporenslag het alleen overleefd omdat de politiek en de cultuur hem hebben gerecupereerd?

Om deze moeilijke vraag te beantwoorden zullen wij de veldslag van Kortrijk van twee kanten benaderen. Eerst zullen we proberen licht te werpen op de specificiteit van de Vlaamse verdedigingstactiek en haar invloed onderzoeken op de oorlogsvoering van die tijd. Vervolgens willen we het hebben – weliswaar niet al te diepgaand – over enkele grote controversen die vandaag het wereldje van de specialisten in de middeleeuwse militaire geschiedenis verdelen en nagaan welke rol het specifieke voorbeeld van de Guldensporenslag heeft gespeeld.

De veldslag bij Kortrijk

a) Samenvatting van de feiten

Filips de Schone vergeeft het Gwijde van Dampierre niet dat hij partij heeft gekozen voor Edward I in het recente conflict tussen Frankrijk en Engeland³. Hij zet hem gevangen en benoemt Jacques de Saint-Pol tot gouverneur van Vlaanderen. Deze probeert zijn gezag over het graafschap te vestigen met

² Hoewel in de middeleeuwen de termen "ruiter" en "ridder" dikwijls door elkaar werden gebruikt, mag men toch niet vergeten dat strijders van lage sociale rang soms te paard streden en dat in de loop van de 14de eeuw meer en meer edelen afstijgen om te voet te strijden. Om die reden verkiezen we in de rest van dit artikel de term "ruiter" te gebruiken in plaats van "ridder".

³ De veldslag van Kortrijk is het voorwerp geweest van talrijke studies. Zuiver militair bekeken zijn de onderzoeken van F. Funck-Brentano, J.F. Verbruggen en K. de Vries voor ons het nuttigst: F. FUNCK-BRENTANO, *Mémoire sur la bataille de Courtrai (1302, 11 juillet) et les chroniqueurs qui en ont traité, pour servir à l'historiographie du règne de Philippe le Bel*, Parijs, 1891; J.-F. VERBRUGGEN, *De slag der Guldensporen. Bijdrage tot de geschiedenis van Vlaanderens Vrijheidsoorlog (1297-1305)*, Antwerpen, 1952 (vertaald in het Engels met als titel J.F. VERBRUGGEN, *The Battle of the Golden Spurs (Courtrai, 11 July 1302). A Contribution to the History of Flanders' War of Liberation, 1297-1305*, Woodbridge, 2002); J.F. VERBRUGGEN, "La bataille des Éperons d'or", in R.C. VAN CAENEGEM (éd.), *1302*, pp. 10-25 en K. DE VRIES, *Infantry Warfare in the Early Fourteenth Century. Discipline, Tactics, and Technology*, Woodbridge, 1996, pp. 9-22.

behulp van een indrukwekkende legermacht. Die 'bezetting' bevat de machtige Vlaamse steden niet. Terecht aanzien zij dat als een rechtstreekse aantasting van hun macht. De spanning stijgt tussen de *Leliards*, aanhangers van de koning van Frankrijk, en de *Klauwaards*, verdedigers van de Vlaamse autonomie⁴. Uiteindelijk komen de Bruggelingen op 18 mei 1302 in opstand. Zij doden meerdere tientallen Fransen, een episode die bekend is geworden onder de naam 'Brugse Metten'. Die gebeurtenis luidt het begin in van een algemene opstand van de Vlaamse steden. Onder leiding van Gewijde van Namen en Willem van Gulik marcheren de opstandelingen naar Kortrijk, waar de Franse koning net een militaire versterking heeft gebouwd. Ze arriveren daar op 26 juni 1302 en worden gunstig door de poorters onthaald. Het kleine Franse garnizoen echter, dat de burcht bezet, weigert zich over te geven. Hoewel ze met niet meer dan 300⁵ man zijn, blijken ze het Vlaamse leger, dat tegen de 10.000 strijders telt, niet te vrezen⁶.

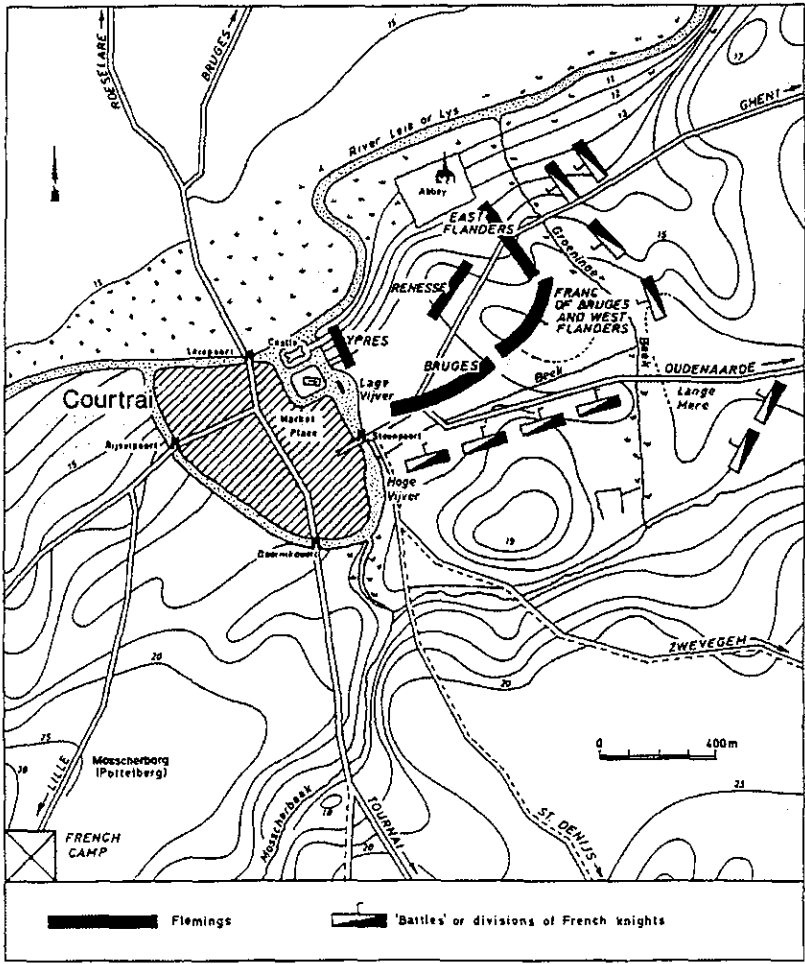
Filips de Schone reageert snel. Hij verzamelt een indrukwekkend leger van ongeveer 3.000 ruiters en 4.500 man voetvolk. Dit glorieus ridderleger ging door voor het machtigste van zijn tijd (*il fiore della cavaleria del Mondo*)⁷. Op 8 juli 's avonds komen de Fransen te Kortrijk aan en instaleren hun kamp op de Pottelberg. Gedurende drie dagen talmen en aarzelen ze. Liever dan rechtstreeks tegen het gros van het vijandelijke leger, dat qua opstelling in het voordeel is, beveelt Robert van Artois enkele aanvallen tegen de stad.

⁴ De beste beschrijving van de relatie tussen het koninkrijk Frankrijk en het graafschap Vlaanderen onder de regering van Filips de Schone komt nog altijd van F. FUNCK-BRENTANO, *Les origines de la guerre de Cent Ans. Philippe le Bel en Flandre*, Parijs, 1897. Over de algemene context in die tijd, zie ook F. BLOCKMANS, *1302, vóór en na*, Antwerpen, 1943; H. NOWE, *La bataille des éperons d'or*, Brussel, 1945 en J.F. VERBRUGGEN en R. FALTER, *1302, Opstand in Vlaanderen*, 1996, pp. 9-22.

⁵ Volgens de *Chronique artésienne* bestaat het garnizoen van de Kortrijkse burcht uit een kasteelheer, 12 ruiters, 49 ritmeesters, 220 kruisboogschutters, enkele ambachtslieden en een dertigtal andere personen. (*Chronique artésienne (1295-1304), nouvelle édition et Chronique tournaisienne (1296-1314) publiée pour la première fois d'après le manuscrit de Bruxelles*, uitg. door F. Funck-Brentano, Parijs, 1899 (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire, 25), pp. 44-45).

⁶ Het betreft hier langs Vlaamse zijde hoofdzakelijk voetvolk. Het aantal kruisboogschutters en ruiters is te verwaarlozen: men schat dat ze elk met minder dan 500 waren (J. DE SMET, "Les effectifs brugeois à la bataille de Courtrai en 1302? Note critique" in *R.B.P.H.*, 8, 1929, pp. 863-870; F. LOT, *L'art*, 1, pp.263-264; J.F. VERBRUGGEN, *The Art*, p. 190 en J.F. VERBRUGGEN, *The Battle*, pp. 152-194).

⁷ Giovanni VILLANI, "Historie Fiorentine", uitg. door L. MURATORI, *Scriptores rerum Italicarum*, XIII, Rome, 1728, col. 9-1002, cit. col. 386 en 388.

Plan of the battle of Courtrai

Op 9 juli vallen de Fransen vruchteloos de Doornikse poort aan en de volgende dag de Rijselse poort, met even weinig succes.

Waarschijnlijk hebben de Vlamingen zich in de velden opgesteld zodra de vijand arriveerde. Ze bezetten een heel sterke positie. Hun linkerflank leunt tegen de stad Kortrijk, de rechterflank tegen het klooster van Groeninge en in de rug zijn ze beschermd door de Leie. Het front van de rechterflank bevindt zich achter de Groeningebeek, terwijl de voorkant van de linkerflank achter de Grote Beek staat opgesteld. Hun rangen zijn voldoende verwijderd van die twee waterlopen zodat de Franse kruisboogschutters ze niet makkelijk kunnen raken, maar wel zodanig nabij dat de vijandelijke ruitery niet genoeg ruimte heeft om voor de aanval op snelheid te komen. Al die natuurlijke verdedigingslijnes beschermen de Vlaamse troepen, maar de Leie ontnemt ze dan weer elke hoop op een terugtocht.

Op 11 juli 1302, rond de middag, vangt de veldslag aan. De Franse kruisboogschutters bestoken de Vlamingen. Hun boogschutters en kruisboogschutters proberen de Fransen van antwoord te dienen, maar ze zijn niet talrijk genoeg om dit duel te winnen. Ze moeten wijken onder druk van de Franse kruisboogschutters, die gesteund worden door hun infanterie. Op het moment dat de Fransen zich opmaken om de Groeningebeek en de Grote Beek over te steken, beveelt Robert van Artois hen zich terug te trekken. Hij vreest een Vlaamse tegenaanval, terwijl ze in een positie staan dat de Franse ruitery hen niet te hulp kan komen. Misschien wil hij ook van een moment van verwarring in de Vlaamse rangen profiteren om zijn cavalerie in de strijd te werpen. De ruiters vallen aan, kruisen hun infanterie die aan het terugtrekken is. Zonder noemenswaardige problemen steken ze de waterloop over. Bij die tweede aanval trekken de Vlaamse boogschutters zich snel terug achter hun infanterie, niet zonder eerst de pees van hun wapen te hebben doorsneden vooraleer het weg te werpen. De Fransen chargeren, maar de Vlamingen houden stand. Hier en daar dreigt de doorbraak, maar Jan van Renesse die de reserve leidt, biedt hulp daar waar de Vlamingen in moeilijkheden komen. Het elan van de ruiters is gebroken. Het garnizoen in de burcht onder het bevel van Jan van Lens probeert uit te breken om de aanval van zijn landgenoten te ondersteunen, maar het garnizoen is te weinig talrijk en wordt snel teruggedreven door de milite van de stad Ieper, die daar speciaal voor stond opgesteld. Het is een verwoede en onbesliste strijd, maar de Fransen worden stilaan naar de beken teruggedreven. Robert van Artois ziet het gevaar en besluit zich met zijn eigen manschappen in de strijd te werpen. Die aanval zal echter geen effect sorteren. Er heerst nu chaos in de Franse rangen. Ze staan met hun rug tegen twee waterlopen en beschikken over geen enkele manoeuvreerruimte of vluchtmogelijkheid. Ze worden dan ook systematisch afgeslacht. De Franse verliezen zijn enorm. Men schat dat 40

tot 50% van de Franse ruitrij gedood werd⁸. Daarentegen zouden er in de Vlaamse rangen maar enkele honderden doden zijn gevallen⁹.

b) De verklaring van de Franse nederlaag

Er bestaan verschillende verklaringen voor de Franse nederlaag. Er is de aanwezigheid van grachten en de twee waterlopen, de kwaliteit van de bevelvoering, de ongelijkheid in getalsterkte tussen de strijders, of hun moreel. We zullen deze verschillende punten snel doornemen om vast te stellen in welke mate ze een rol hebben kunnen spelen.

- De traditionele voorstelling van het verloop van de veldslag, vooral geïnspireerd door F. Funck-Brentano, laat ons Franse ridders zien die zich blindelings op de vijand werpen, zo hun eigen infanterie onder de voet lopen, en in de grachten tuimelen die de Vlamingen verraderlijk hadden gegraven of zich vast rijden in de Groeninge Beek en de Grote Beek. Deze uitleg die voortkomt uit de "Franse" versie van de gebeurtenis, wordt door H. Pirenne erg bekritiseerd¹⁰. Los van onduidelijke literaire teksten kunnen we aan de hand van andere elementen stellen dat de staat van het terrein niet de oorzaak kan zijn van de Franse nederlaag. De Fransen waren al drie dagen voor de veldslag ter plaatse. Hun verkenners hebben dus de nodige tijd gehad om zicht te krijgen op de toestand van het terrein. De Fransen waren ook op de hoogte van het

⁸ P. CONTAMINE, *La guerre au Moyen Age*, 5^e druk, Parijs, 1999, p. 416 en J.F. VERBRUGGEN, *The Art*, p. 194. Wij kunnen J.F. Verbruggen moeilijk in zijn redenering volgen: "De Fransen verloren meer dan 63 hertogen, graven, prinsen en baanderheren. Een baanderheer voerde het bevel over 20 edelen. We kunnen daar uit afleiden dat minstens 1260 edelen, de bloem van de Franse aristocratie, in Kortrijk omkwamen." Niet alleen is het aantal manschappen dat een "baan" telde variabel en moeilijk te schatten, maar niets bewijst dat ze alle tot de laatste man werden afgeslacht (J.F. VERBRUGGEN, *La bataille*, p. 25). Daarentegen is de uitleg van deze auteur over het dodenpercentage vrij interessant: "Wanneer de sterkte en de samenhang van dat voetvolk nog niet door de ridders in ingeschat, drijven die, gedeeltelijk of allen samen, hun charge op, waarbij ze verschrikkelijke verliezen lijden (...) Vanaf dat ze de waarde van hun tegenstanders door hebben, gebruiken de ridders in het Vlaanderen van 1302 tot 1304 een andere tactiek. Gedaan met de algemene frontale aanval, afgelopen met het krijgsgewoel. Nu gebruiken ze schijnbewegingen, gesimuleerde frontale aanvallen gevolgd door aanvallen op de flanken en in de rug" (J.F. VERBRUGGEN, *L'art militaire*, p. 494).

⁹ J.F. VERBRUGGEN, *The Art*, p. 194.

¹⁰ H. PIRENNE, "La version flamande et la version française de la bataille de Courtrai", in *B.C.R.H.*, 4e reeks, 17, 1890, pp. 11-50 en H. PIRENNE, "La version flamande et la version française de la bataille de Courtrai. – Note supplémentaire", in *B.C.R.H.*, 5e reeks, 2, 1892, pp. 85-123.

bestaan van de grachten, zoals wij weten uit onderzoek ter plaatse van een zekere Pierre l'Orrible¹¹. Overigens is het bijna midden juli, wanneer dat soort van kleine beekjes nauwelijks enig debiet hebben. Wat er ook van zij, verscheidene kroniekschrijvers melden dat de ruiters ze oversteken zonder al te veel problemen. Pas tegen het einde van de veldslag, wanneer de Fransen zich onder druk van de vijand terugtrekken, worden die beken en grachten een reële hinderpaal. De Leie zou een gelijksoortige rol hebben gespeeld voor het Vlaamse leger, als dat zich terug had moeten trekken.

- Meerdere kroniekschrijvers gewagen van een duidelijk overwicht van ofwel het Vlaamse leger (G. Guiart) of het Franse leger (L. van Velthem, G. Villani, *Chronicon Comitum Flandrensiū*). We weten echter met hoeveel omzichtigheid men dergelijke informatie moet benaderen. Volgens de schattingen van de meest serieuze historici beschikten de Vlamingen over een relatief numeriek overwicht aangezien ze geschat werden op meer dan 10.000 strijders, daar waar het Franse leger maar uit 3.500 ruiters en 4.500 man voetvolk zou hebben bestaan, dus ongeveer 8.000 man. Dat verschil zou nochtans niet in het voordeel van de Vlamingen moeten gespeeld hebben. Inderdaad, zo zij weliswaar over een tweeduizendtal man meer beschikten, dan waren de Fransen toch beroepskrijgers en in die tijd werd algemeen aanvaard dat een ruiter meerdere krijgers te voet waard was¹². Daarentegen moet er aan herinnerd worden dat, zo alle Vlamingen aan de actie deelnamen, de Franse reserve er nooit aan te pas kwam. Ook vielen de Fransen in twee golven aan, eerst met hun infanterie en hun boogschutters en dan met hun cavalerie¹³. Dat was een bewuste tactische keuze waarvan de gevolgen tot op heden nooit belicht zijn geworden.

- Zowel de Vlamingen als de Fransen worden geleid door ervaren krijgsheren. De eersten beschikken over Gwijde van Namen, Willem van Gulik en Jan van Renesse. Bij de Fransen vinden we Robert

¹¹ Robert van Artois overhandigt een belangrijke som van 13 pond, 10 sous en 10 Parijse deniers, *pour paier à ceus qui remplissoient les fossiēs devant les batailles Monseigneur* (F. FUNCK-BRENTANO, *Memoire*, p. 80). We begrijpen niet waarom K. de Vries die passage interpreteert als de aankoop door Robert van Artois van een plattegrond met de grachten die de Vlamingen gegraven hadden. (K. DE VRIES, *Infantry*, p. 15).

¹² De graaf van Artois zou van mening zijn geweest dat een honderdtal ruiters evenveel waard waren als duizend man voetvolk (Lodewijk VAN VELTHEM, *Voortzetting van den Spiegel Historiae (1248-1316)*, uitgeg. door H. vander Linden, W. de Vreese, P. de Keyser en A. van Loey, 3 vol., Brussel, 1906-1938; II, p. 300, v. 1769-1772).

¹³ Zonder te verklaren hoe hij aan zijn conclusies komt, meent J.F. Verbruggen dat er maar 1.800 ruiters aan de eerste aanval deelnamen (J.F. VERBRUGGEN, *La bataille*, p. 17).

van Artois en een aantal edelen onder wie Godfried van Brabant. Voor de Vlaamse stedelijke militia's betekende het ongetwijfeld een groot voordeel dat ze gecombineerd werden door ridders die perfect op de hoogte waren van hoe het Franse leger streed en die dus zijn zwakke punten kenden. De opstelling van de Vlamingen op het slagveld en de keuze voor een defensieve tactiek was dan ook niet toevallig, maar ingegeven door weloverwogen adviezen. Toch stonden ook de Fransen onder het bevel van grote legeraanvoerders. Wij kunnen niet akkoord gaan met de strenge kritiek op Robert van Artois. Het was heel verstandig van hem om te aarzelen een vijandelijke positie aan te vallen waarvan hij wist dat ze sterk was. Hij beveelt zijn voetvolk zich terug te trekken, niet uit vrees dat ze het niet zouden halen, maar omdat ze een zone naderen waar ze bloot zouden zijn gesteld aan een vijandelijke tegenaanval zonder dat ze konden rekenen op steun van de ruiters. Ook de dood van Robert van Artois is geen beslissend moment geweest voor de afloop van de veldslag. Natuurlijk beïnvloedt de dood of de gevangenneming van een bevelhebber het moreel van de troepen. Maar in Kortrijk was de strijd al verloren toen hij door de vijand werd gedood.

- In beide kampen is het moreel uitstekend. De Fransen twijfelen niet aan de overwinning. Soms worden ze zelfs afgeschilderd als te zelfzeker. Waarom zouden ze het niet zijn? Nog nooit waren ze verslagen door soldaten uit het gewone volk en de jaren daarvoor hadden ze meerdere successen behaald, ondermeer bij de slag van Veurne (20 augustus 1297), tegen diezelfde Vlamingen¹⁴. In tegenstelling tot een courant idee geloof ik niet dat het te maken had met een nadelige situatie, niet eens met een vergissing. Ze waren niet door de vijand in het nauw gedreven en als ze aan de overwinning hadden getwijfeld, zouden de Fransen het garnizoen in de burch van Kortrijk gewoon aan zijn lot over hebben gelaten en zich teruggetrokken hebben. Het eenvoudige feit dat ze bereid waren de strijd aan te gaan is een teken van hun goed moreel en hun zelfvertrouwen. Maar ook de Vlamingen hun moreel was goed. Volgens Giovanni Villani was hun verbetering en beslistheid groot¹⁵. Het hoeft

¹⁴ Er staat een indrukwekkend aantal grote en kleine veldslagen vermeld in het verhaal van de *Chronique artésienne* of in de *Annales Gandenses (Annales Gandenses, nouvelle édition)*, uitgeg. door F. Funck-Brentano, Parijs, 1896 (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire, 18) en *Annales Gandenses*, uitg. Hilda Johnstone, Londen, 1951. In dat artikel wordt verwezen naar de uitgave van F. Funck-Brentano die gemakkelijker is te vinden in de Belgische bibliotheken.

¹⁵ Giovanni VILLANI, *Histoire*, col. 386. Zie ook de *Grandes chroniques*, VIII, p. 204; de *Rijmkroniek van Vlaenderen*, p.800 en JEAN DE BRUSTHEM, *Chronique*, uitgeg. door S. Balau, in *Chroniques liégeoises*, II, Brussel, 1931, pp. 1-138, spec. p. 60. Gilles le Muisit en de *Chronicon comitum Flandriensium* zijn de

natuurlijk niet gezegd dat men in beide kampen er van overtuigd is God aan zijn zijde te hebben¹⁶.

Uit deze béschouwingen blijkt dat geen enkel element erop wijst dat het ene of het andere kamp de overwinning zeker had moeten behalen. Het zijn wel degelijk de tactische en strategische keuzes van de bevelhebbers en de wisselvalligheden van de veldslag die de doorslag hebben gegeven. De Vlamingen hebben overwonnen op een "faire" wijze zonder dat het geluk een doorslaggevende rol heeft gespeeld.

De rol van de defensieve tactiek van de Vlamingen

a) Een originele Vlaamse tactiek?

Het heeft niet tot de 14de eeuw geduurd voor de infanterie zich op het slagveld onderscheidde. In Tinchebray (1106), Legnano (1176), Bouvines (1214) of meer algemeen tijdens de oorlogen tussen de Engelsen en de Schotten vanaf het einde van de 13de eeuw, laat ze zich opmerken door grote wapenfeiten. Maar in die veldslagen bevond het voetvolk zich toch telkens in het kamp van de verliezers of was het een stormloop van de ruitery die de strijd beslechtte. Tijdens de oorlogen tussen Schotland en Engeland, voornamelijk bij de slag van Falkirk (1298), begonnen de boogschutters een almaar belangrijker rol te spelen. Toch werd een massa boogschutters gemakkelijk door een ruiteryaanval uiteen gedreven als ze onvoldoende door de infanterie gesteund werd. Met een goede coördinatie tussen de drie soorten wapens (infanterie, boogschutters, cavalerie) kon men het van elke vijand halen wiens troepen onvoldoende evenwichtig samengesteld waren¹⁷.

In Kortrijk moesten de Vlamingen, omdat ze niet over voldoende schutters of ruiters beschikten, een originele tactiek ontwikkelen om de Franse ruiters te weerstaan¹⁸. Dat maakt de originaliteit van de veldslag bij Kortrijk uit. Hij laat

zeldzame getuigenissen dat de Vlamingen geen goed moreel hadden (Gilles LE MUISIT, "*Chronicon*", uitgeg. door J.J. DE SMET, in *Recueil des chroniques de Flandre*, II, Brussel, 1841, pp. 115-448, spec. p. 195 en *Chronicon comitum Flandriensium*, uitgeg. door J.J. DE SMET, in *Recueil des chroniques de Flandre*, I, Brussel, 1837, pp. 34-257, spec. p. 169).

¹⁶ Bij voorbeeld, Lodewijk VAN VELTHEM, *Voortzetting*, II, p. 304, v. 1856-1859 (voor de Vlamingen) en *Récits d'un bourgeois de Valenciennes*, pp. 114-115 (voor de Fransen).

¹⁷ C. OMAN, *A History*, II, pp.73-108

¹⁸ Het artikel van baron de Maere d'Aertrycke is onbruikbaar omdat de auteur hendaagse strategische en tactische concepten projecteert op een periode waar die niet van tel waren (M. DE MAERE D'AERTRYCKE, "Aperçu tactique et stratégique concernant les batailles de Groeninge et de Pevelenberg", in *Annales*

zien dat een compacte lijn infanteristen, waarvan de flanken tegen elke overrompeling beschermd zijn, niet alleen de schok van een ruiteraanval kan doorstaan, maar ook kan terugslaan als er tenminste geen goede coördinatie bestaat tussen de ruiters en de boogschutters van de vijand.

Aangezien de Vlamingen later ook nog met voetvolk slag leveren – het leeuwendeel van hun troepen bestaat immers uit stedelijke milities – blijven ze een defensieve tactiek aanhouden tijdens de veldslagen die op deze bij Kortrijk volgen¹⁹. Zo behalen ze de overwinning in de verwarde veldslag bij Arques (1303) waar de Fransen alweer niet in staat waren door de rangen van de Vlamingen te breken²⁰. Deze tweede opeenvolgende overwinning, die ze hadden behaald, en in heel wat minder gunstige omstandigheden dan bij Kortrijk, was volgens de *Annales Gandenses* waarschijnlijk te wijten aan de aarzeling van de Fransen, nog onder de indruk van hun nederlaag bij Kortrijk²¹, om de Vlamingen aan te vallen.

Bij de Pevelenberg (1304), kozen de Fransen het slagveld. De Vlamingen konden dus niet meer profiteren van terreinvoordeel. Ze moesten hun flanken en achterkant beschermen met karren waar ze een wiel van hadden afgehaald²². Zo konden ze de Franse ruiters terugdrijven. Jammer genoeg beslisten ze om de tegenaanval in te zetten en verlieten ze hun gunstige defensieve positie. Daardoor werden ze, na een initieel succes waarbij Filips de Schone bijna het leven bij inschoot, op de vlucht gedreven²³.

de la Fédération archéologique et historique de Belgique, XVle congrès, Brussel, 1902, pp. 394-407).

¹⁹ De Vlaamse en Franse legers nemen het geregeld tegen elkaar op tijdens de oorlog om Vlaanderen. Jammer genoeg zijn de kroniekschrijvers, als ze die veldslagen vermelden, weinig gul met details. Daarom vermelden we in de korte analyse die hier volgt, voornamelijk de veldslagen van Arques, Pevelenberg en Kassel, waar we goed over zijn ingelicht. J.F. Verbruggen ontleedt de veldslagen van de Vlaamse milities in J.F. VERBRUGGEN, "Vlaamse gemeentelegers tegen Franse ridderlegers in de 14de en 15de eeuw", in *Revue belge d'histoire militaire*, 24, 1981, pp. 359-382.

²⁰ Het resultaat van die veldslag is maar matig, maar toch kunnen we de Vlamingen als overwinnaars beschouwen aangezien ze meester bleven over het slagveld (J.F. VERBRUGGEN, *The Art*, pp. 194-197 en K. DE VRIES, *Infantry*, pp. 23-31).

²¹ *Annales Gandenses*, pp. 40-41.

²² *Chronique artésienne*, pp. 84-85 en *Annales Gandenses*, pp. 69-70.

²³ J.F. VERBRUGGEN, "De slag bij de Pevelenberg (18 aug. 1304)", in *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 6, 1952, pp. 169-198; J.F. VERBRUGGEN, "De slag bij de Pevelenberg (18 aug. 1304)", in *Het Leger – De Natie*, 7, 1952, pp. 258-262 en 338-342; J.F. VERBRUGGEN, *The Art*, pp. 198-203 en K. DE VRIES, *Infantry*, pp. 32-48.

De nederlaag bij de Pevelenberg is een voorafbeelding van de nadelen van de defensieve tactiek van de Vlamingen. De slag bij Kassel (1328) maakt dat helemaal duidelijk. De Vlamingen hebben zich achter een heuvel verschanst en wachten tevergeefs op de vijandelijke aanval. Inderdaad, de Fransen, hun vorige ervaringen indachtig, weigeren aan te vallen. Ze stellen zich tevreden met de stellingen te belegeren. Na drie dagen wachten begint het de Vlamingen aan proviand te ontbreken. Ze zetten alles op alles en doen een verrassingsaanval. Hun doel is de koning te doden, een idee dat hen waarschijnlijk is ingegeven door hun beginsucces bij de Pevelenberg²⁴. Deze keer mislukt de aanval en worden de Vlamingen afgeslacht.

De kenmerken van de Vlaamse tactiek zijn eenvoudig. Om de doeltreffendheid van de Franse kruisboogschutters en ruiters te ondergraven, moeten de Vlamingen het terrein zo goed mogelijk benutten. Zowel bij Kortrijk (de Leie, de stad en het klooster) als aan de Pevelenberg (de karren), hebben de Vlamingen hun achterzijde en flanken op natuurlijke of artificiële wijze beschermd tegen elke omsingelende beweging. Er bleef de vijand dan ook geen andere keuze dan de Vlamingen frontaal aan te vallen. Het grootste gevaar was dus een vijandelijke doorbraak. Daarom hield men, tenminste in Kortrijk, een mobiele reserve klaar onder het bevel van Jan van Renesse. Die moest steun verlenen daar waar de frontlijn dreigde doorbroken te worden. Om de aanval van de ruiters te breken of af te remmen en om afstand te houden van de boogschutters, verschansten ze zich achter natuurlijke of artificiële greppels (Veurne²⁵, Kortrijk en Pevelenberg). Te Kassel stellen ze zich op boven op een heuvel om de aanval van de ruiters af te zwakken. Wanneer de Vlamingen het slagveld niet zelf kunnen kiezen of geen tijd hebben om het voor te bereiden, stellen ze zich op in een cirkel, wat erg doet denken aan de Schotse *schiltrom* (Arques en volgens sommige kroniekschrijvers ook aan de Pevelenberg²⁶). Ze vechten te voet, blijven in een dicht aaneengesloten formatie en dankzij hun uitstekende moreel wijken ze niet voor de aanvallen van de ruiters. De mannen op de eerste rij zijn voorzien van speren om de aanval tegen te houden. Dan slaan de mannen met hun befaamde goedendag de paarden neer en slachten hun berijders af. De combinatie van die twee wapens resulteert in een geduchte doeltreffendheid.

Hoewel de Franse ruiters bij Kortrijk, Arques en bij de Pevelenberg er niet in zijn geslaagd de vijandelijke rangen te doorbreken, zijn de Vlamingen na een

²⁴ Volgens de auteur van de *Chronique artésienne* zou een deel van het volk in het belegerde Rijsel op 23 september 1304 een gelijksoortig plan hebben gehad (*Chronique artésienne*, p. 91).

²⁵ De Vlamingen hadden zich al eens verschanst achter een waterloop tijdens de slag bij Veurne in 1297 (*Chronique artésienne*, p. 15).

²⁶ Jean DE PARIS, "Memoriale temporum", uitgeg. door J.D. Guigniaut en N. de Wally, in *R.H.F.*, 21, Parijs, 1855, pp. 630-676, spec. p. 643.

eerste overwinning niet meer in staat geweest een duidelijk overwicht te behalen op het slagveld. Inderdaad, een defensieve tactiek werkt maar als de vijand het gevecht aangaat. Daar ze niet over ruiters beschikken, missen ze de beweeglijkheid, niet alleen om strategische manoeuvres uit te voeren met de bedoeling de vijand tot het gevecht te dwingen, maar ook om een offensieve tactiek op het slagveld aan te wenden²⁷. Dat hadden de Fransen goed begrepen en ze zullen voortaan goed oppassen alvorens de Vlaamse stellingen aan te vallen. In bepaalde gevallen, in september 1302 bijvoorbeeld, zijn ze zo voorzichtig dat ze de Vlamingen weigeren aan te vallen en verkiezen het gevecht te ontwijken.

De Fransen hebben snel begrepen dat de aanval niet het middel is om de vijandelijke rangen te overrompelen en dat het erop aankomt de opstelling van de tegenstander uit elkaar te halen alvorens aan te vallen. Bij de Pevelenberg verkiezen ze de vijand te bestoken veeleer dan hem aan te vallen²⁸, terwijl ze te Kassel de omgeving verwoesten om de Vlamingen te verplichten van hun heuvel af te dalen om hun bezittingen te beschermen²⁹. Vreemd genoeg hebben de Fransen nooit massaal boogschutters gebruikt. Toch moeten hun bevelhebbers er het nut van hebben ingezien want bij de Pevelenberg en Kassel gebruiken ze oorlogstuig om de Vlaamse stellingen te bombarderen. Als de Fransen in Kortrijk over meer boogschutters hadden beschikt, had er zich een soortgelijk scenario kunnen voordoen als bij de veldslag van Falkirk. De Fransen passen dus hun tactiek geleidelijk aan tegen een vijand die ze waarschijnlijk nog altijd even veel misprijzen, maar wel heel wat ernstiger nemen dan bij hun eerste treffen.

b) De invloed van de veldslag bij Kortrijk op de tactiek van het begin van de 14de eeuw

Het lijkt geen twijfel dat de onverwachte afloop van de veldslag bij Kortrijk een voorwerp van discussie was, niet alleen in Frankrijk en de Nederlanden,

²⁷ De Engelsen hebben met dezelfde moeilijkheden af te rekenen om de vijand tot de strijd te dwingen als ze een *defensieve opstelling aannemen* met boogschutters en gewapend voetvolk (C.J. ROGERS, "Edward III and the Diatlects of Strategy, 1327-1360", in C.J. Rogers (ed.), *The Wars of Edward III: Sources and Interpretation*, Woodbridge, 1999, pp. 265-283).

²⁸ Het is zelfs mogelijk dat ze een paar keer een terugtocht hebben geveinsd in de hoop door de Vlamingen te worden achtervolgd. Volgens G. GUIART, zou Raoul van Nesle dergelijke tactiek hebben gesuggereerd juist voor de slag bij Kortrijk (Guillaume GUIART, "La branche des royaus lingnages", uitgeg. door N. de Wailly en L. Delisle, in *R.H.F.*, 22, Parijs, s.d., pp. 171-300, spec. pp. 238-239, v. 15.014-15.036. Zie ook Giovanni VILLANI, *Histoire*, col. 386).

²⁹ "Chronicon Flandriae inde a Liderico I^o usque ad mortem Joannis ducis Burgundiae et comitis Flandriae", uitgeg. door J.-J. DE SMET in *Recueil des chroniques de Flandre*, I, Brussel, 1837, pp. 267-367, spec. p. 344.

maar ook onder al wie in de krijgskunde geïnteresseerd was. Het is dus niet verbazingwekkend dat de gebeurtenissen van 1302 van uitzonderlijk belang waren voor de kroniekschrijvers van de 14de eeuw. Zo staan ze vermeld in Franse, Engelse, Duitse, Oostenrijkse, Zwitserse, Italiaanse en natuurlijk Nederlandse werken.³⁰ In de meeste teksten haalt men veeleer Kortrijk aan dan Crécy (1347) of Poitiers (1356). Die veldslag wordt zo bekend dat Melis Stoke, die nochtans in het begin van de 14de eeuw schrijft, het niet nodig vindt de gebeurtenissen in zijn kroniek in herinnering te brengen omdat de lezers voldoende op de hoogte worden geacht (*Te telne, wat hem daer na gheval: Wat si daden, weet men wel*)³¹. Zelfs als de bronnen uit die periode de veldslag op verschillende manieren vertellen en uiteenlopende oorzaken voor de Vlaamse overwinning opgeven, zullen de toenmalige krijgsheren er heel waarschijnlijk toch een aantal lessen uit hebben getrokken. Jammer genoeg is het onmogelijk om de invloed ervan te kwantificeren.

Het valt op dat de opstelling van de manschappen en het verloop van de tweede dag van de veldslag te Bannockburn (1314) erg lijkt op die van 1302. Een indrukwekkend Engels leger, voornamelijk bestaande uit ruiters is zeker van een gemakkelijke overwinning op een kleinere formatie van Schots voetvolk, dat echter zeer gemotiveerd is. Robert Bruce kiest een terrein uit dat erg gunstig uitvalt voor de Schotten. Zijn achterhoede en flanken worden beschermd door bosrijke of moerassige terreinen en zijn frontlijn bevindt zich achter een brede gracht, de Bannockburn. Hij laat zelfs die natuurlijke verdedigingselementen versterken met grachten, die hij langs de hele lengte van het slagveld laat graven om zeker te zijn dat de Engelse ruiters niet met hun volle sterkte de Schotse rangen kunnen aanvallen. Na de schermutselingen van de eerste dag wachten de Schotten de vijandelijke aanval vastberaden op. Hun ruiters zetten voet aan de grond en vechten naast het gewone volk. Hun rangen zijn compact. De strijders wordt verboden de formatie voor het

³⁰ Zie Petrus DE LANGTOFT, *Chronico Rhythmico*, uitgeg. door F. Liebermann, in M.G.H., S.S., 28, Hanover, 1888, pp. 648-662, spéc. pp. 659-660 en *Historical Poems of the XIVth and XVth Centuries*, uitgeg. door Rosset Hope Robbins, New York, 1959, pp. 9-13; *Political Songs of England*, uitgeg. door T. Wright, Londen, 1839 (Camden Society, VI), pp. 187-195 en L. DE BAECKER, *Chants historiques de la Flandre, 400-1650*, Rijsel, 1855, pp. 161-172. "Annales Lubicensis", uitgeg. door I.H. Lappenberg, in M.G.H., S.S., XVI, Hanover, 1859, pp. 411-429, spec. p. 418; Otto VON STIERMARKEN, "Ottokar Österreichische Reimchronik", uitgeg. door J. Seemüller, in M.G.H., *Deutschen Chroniken*, V-2, Hanover, 1893, pp. 848 e.v.; Jean DE WINTERTHUR, "Chronicon", uitgeg. door F. Baethgen, in M.G.H., S.S., *Nova series*, III, Berlijn, 1924, pp. 31-32; Giovanni VILLANI, *Historie*, col. 328-391; Willem PROCURATOR, *Chronicon*, uitgeg. door Pijnacker Hardwijk, Amsterdam, 1904 (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, 3^e reeks, 20), pp. 63-65.

³¹ Melis STROKE, *Rijmkroniek van Holland*, uitgeg. door W.G. Brill, Utrecht, 1885 (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, n.s., 40 en 42), p. 183.

einde van de slag te verlaten. Het gevecht begint met een kort gevecht tussen de boogschutters, waarin de Engelsen het halen. Dan vallen de Engelse ruiters aan, maar hun charge is niet krachtig genoeg om de vijandelijke linie te doorbreken. Hoewel ze er in slagen zonder al te veel problemen de grachten en greppels over te steken, worden dat onoverkomelijke hindernissen als de ruiters zich trachten te hergroeperen en zich terug willen trekken. Weldra komt het tot een ongeordende vlucht en wordt wie minder geluk heeft afgeslacht³². De opstelling van de Vlamingen en die van de Schotten, hun tactische keuzes en het verloop van de veldslagen bij Kortrijk en Bannockburn lijken erg op elkaar. Dat is verschillende tijdgenoten niet ontgaan, onder wie de auteur van de *Vita Edwardi II*:

Siquidem a saeculo recordor inauditum talem exercitum coram peditibus tam subito dispersum, nisi cum flos Franciae coram Flandrensibus apud Courtrai cecidit, ubi nobilis ille comes Artagensis Robertus occubuit³³.

Jammer genoeg is het niet mogelijk om te weten of het hier gaat om een louter toeval, een vergelijkbare situatie die aansluit bij de militaire praktijk uit die tijd, of om een doelbewuste poging van Robert Bruce om een strategie te imiteren die haar degelijkheid had bewezen. Na een aanzienlijke reeks infanterieveldslagen uit de eerste helft van de 14de eeuw³⁴ te hebben bestudeerd, somt K. de Vries er de belangrijkste kenmerken van op:

- Ze strijden hoofdzakelijk, om niet te zeggen uitsluitend, te voet.
- Ze staan vaak tegenover gemengde troepen (ruiterij en voetvolk).
- Ze zijn dikwijls minder in aantal dan hun vijand.
- Ze kiezen een gunstig terrein uit en indien nodig "bereiden" ze het voor.
- Ze verkiezen gewoonlijk een defensieve tactiek.

³² Voor de slag bij Bannockburn, zie W.M. MACKENZIE, *The Battle of Bannockburn: A Study in Mediaeval Warfare*, Glasgow, 1913; J.E. MORRIS, *Bannockburn*, Cambridge, 1914; K. DE VRIES, *Infantry*, pp. 66-85 en P. ARMSTRONG, *Bannockburn 1314, Robert Bruce's Great Victory*, Oxford, 2002 (Osprey, Campaign, 102).

³³ "Monachi cujusdam Malmesberiensis vita Edwardi II", uitgeg. door W. STUBBS, in *Chronicles of the Reigns of Edward I. and Edward II.*, II, Londen, 1883 (Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores,) pp. 155-249, cit. p. 206. Zie ook Thomas GRAY OF HETON, *Schalachronica*, uitgeg. door J. Stevenson, Edinburg, 1863 (Maitland Club, 40), p. 142 en Geoffrey LE BAKER *Chronicon*; uit. E.M. Thompson, Oxford, 1889, pp. 7-9.

³⁴ Het gaat om de veldslagen bij Kortrijk (1302), Arques (1303), Pevelenberg (1304), Loudon Hill (1307), Kephisos (1311), Bannockburn (1314), Morgarten (1315), Boroughbridge (1322), Staveren (1345), Auberoche (1345), Vottem (1346), Crécy (1346), Neville's Cross (1346) en La Roche-Derrien (1347). Die conclusies worden ontwikkeld in K. DE VRIES, *Infantry*, pp. 191-197.

- Ze stellen zich op langs een compacte lijn of in cirkelvorm wanneer hun flanken niet beschermd zijn.
- Rekening houdend met het terrein, leggen ze het zodanig aan boord dat ze alleen een frontale aanval het hoofd moeten bieden.
- Ze worden aangevoerd door ervaren bevelhebbers.

De tactische opstelling die de Vlamingen zowel te Kortrijk als later kiezen lijkt erg op de algemene kenmerken die K. de Vries opsomt. Dat is niet gewoon maar toeval want de tactische mogelijkheden van een leger dat over geen echte mobiliteit beschikt, zijn beperkt. Toch lijdt het geen twijfel dat het de Vlaamse aanvoerders zijn die als eerste er in geslaagd zijn deze tactische opstelling toe te passen. Wij weten dat de veldslag bij Kortrijk op een uitzonderlijke weerklink in de toenmalige teksten kon rekenen. Men kan zich dus afvragen in welke mate de ideeën van de Vlamingen door andere bevelhebbers in die tijd geïmiteerd en aangepast zijn geworden. Jammer genoeg valt die belangrijke vraag niet te beantwoorden.

De veldslag bij Kortrijk en het hedendaagse debat

a) De middeleeuwse strategie: belegeringen, ruitertaanvallen en gevechten in slagorde

Hoewel de historici altijd wel het belang van de belegering in de middeleeuwse oorlogvoering hebben erkend, is hun belangstelling voor dit soort van militaire operatie altijd kleiner geweest dan voor de gevechten in slagorde³⁵. Nochtans waren dergelijke veldslagen zeldzaam; zo zeldzaam zelfs dat zekere specialisten menen dat men een rechtstreekse confrontatie over het algemeen uit de weg ging.

“De militaire strategie schijnt wel degelijk gedomineerd te zijn geweest door twee algemene principes: de vrees voor een gevecht in slagorde, de confrontatie dus op het terrein, en wat men kon noemen de ‘belegeringsreflex’, anders gezegd ‘een automatische reactie die erin bestond een aanval te beantwoorden met zich terug te trekken in de versterkte plaatsen van de streek die in staat waren weerstand te bieden’. Vandaar het kenmerk van de meerderheid van de middeleeuwse conflicten: trage vooruitgang van de aanvallers, koppige verdediging van de aangevallenen, in tijd en ruimte beperkte operaties, ‘slijtageoorlog’, ‘strategie van de accessoires’, waarin elke strijder

³⁵ Zo handelen de werken van H. Delbrück, C. Oman en F. Lot voor het grootste deel over gevechten in slagorde. J. Bradbury is een van de eerste historici die zijn onderzoek heeft geconcentreerd op de belegering. Voor een uitgewerkte historiografie van de belegeringsoorlog, zie B.S. BACHRACH, “Medieval Siege Warfare: a Reconnaissance”, in *The Journal of Military History*, 58, 1994, pp. 119-133.

of groep van strijders, eerst – vaak op een onsamenhangende en discontinue manier – onmiddellijk materieel voordeel tracht te behalen³⁶.

Bij ontstentenis van gevechten in slagorde was een charge van de riterij een bijzondere vorm van economische oorlogsvoering en de meest aangevende strategische keuze van de aanvaller³⁷. Sinds enige tijd bestaat er discussie over deze traditionele visie op de middeleeuwse oorlogvoering. C.J. Rogers, grote specialist van de campagnes van Edward III van Engeland, meent dat men het gevecht actief opzocht als middel om een conflict snel te beslechten. Inderdaad zijn de Engelsen sinds de tweede helft van de 14de eeuw meesters geworden in de defensieve tactiek die gebaseerd was op de combinatie van boogschutters en voetvolk. Nochtans is dat systeem niet algemeen toepasbaar. Het werkt alleen als de vijand de strijd aanvaardt. De riterijaanvallen van de Engelse koning of zijn luitenanten zijn maar een middel om druk uit te oefenen op de vijand en hebben als doel de tegenstander tot de strijd te dwingen³⁸. Wij delen deze analyse. In een artikel over de oorlogen in het Hertogdom Brabant hebben we aangetoond dat dit geen oorlogsopvatting was, eigen aan Edward III³⁹.

De omstandigheden die de Guldensporenslag voorafgaan, zijn wat dat betreft leerzaam en wijzen op een duidelijke wil het Franse leger te trotseren. De Vlamingen hadden zich inderdaad gemakkelijk kunnen verspreiden vóór de komst van het vijandelijke leger, en vervolgens kunnen wachten tot dat leger zich in het vijandelijke gebied uitgeput had, om zich dan na het verdwijnen van de bedreiging te hergroeperen. Maar het was een te groot economisch risico om een indrukwekkend leger zo maar ongestoord een klein gebied als het Graafschap Vlaanderen te laten verwoesten. Daarom verkozen ze alles op alles te zetten door een gevecht in slagorde aan te gaan. En dus, zodra ze in Kortrijk aankomen, nemen ze snel een uitstekende positie in. Het

³⁶ P. CONTAMINE, *La guerre*, p.365. De uitdrukking 'belegeringsreflex' (Frans : *réflexe obsidional*, n.v. vertaler) en het door P. Contamine aangehaalde citaat staan in C. GAIER, *Art et organisation militaires dans la principauté de Liège et dans le comté de Looz au Moyen Age*, Brussel, 1968, p. 204.

³⁷ H.J. HEWITT, *The Organization of War Under Edward III, 1338-62*, Manchester, 1966, pp. 99-100; C.T. ALLMAND, *The Hundred Years War. England and France at War, c. 1300 - c. 1450*, Cambridge, 1988, pp. 54-55 of J. GILLINGHAM, "Richard I and the Science of War in the Middle Ages", in J. GILLINGHAM en J.C. HOLT (ed.), *War and Government in the Middle Ages: Essays in Honour of J.O. Prestwich*, Woodbridge, 1984, pp. 78-91; reprint in M. STRICKLAND (ed.), *Anglo-Norman Warfare*, Woodbridge, 1992, pp. 194-207.

³⁸ C.J. ROGERS, *War Cruel and Sharp. English strategy under Edward III, 1327-1360*, Woodbridge, 2000, pp. 217 e.v.

³⁹ S. BOFFA, "Art de la guerre et stratégie dans le duché de Brabant pendant la seconde moitié du XIVe siècle", te verschijnen in de *Revue belge de philologie et d'histoire*.

is trouwens moeilijk te geloven dat de Vlamingen beslist zouden hebben meer dan 10.000 manschappen te mobiliseren, met al wat dat impliceert aan logistieke problemen, om alleen maar een burcht te belegeren die door een klein garnizoen werd verdedigd, waarbij we er aan herinneren dat de bewoners van die burcht de Vlaamse zaak waren toegeedaan. Wij denken dat de Vlamingen na de Brugse Metten represailles vanwege Filips de Schone verwachtten en dat ze zich dus voorbereidden op de komst van een Frans leger. Om te verhinderen dat dit leger zomaar vrij in Vlaanderen zou rondtrekken en naar goeddunken een doel zou uitkiezen, verkozen de Vlamingen een sleutelpositie – de pas gebouwde burcht te Kortrijk – aan te vallen om zo de vijand op een bepaalde plek te krijgen en hem op te wachten op een terrein dat ze zelf hadden bepaald. Vergeten we niet dat het Vlaamse leger voornamelijk uit voetvolk was samengesteld en dus onvoldoende mobiel was om de vijand achterna te zitten en in het nauw te drijven. Ze moesten daarom andere middelen gebruiken om de vijand op hun terrein te lokken.

Trouwens tussen 1302 en 1304 staan de Franse en Vlaamse legers geregeld tegenover elkaar. Het volstaat de kronieken over oorlog in Vlaanderen door te nemen om te beseffen dat de Vlamingen geregeld een offensieve strategie aanwenden om de vijand tot de strijd te dwingen, maar dat ze op het slagveld een defensieve tactiek toepassen. Zo aarzelen ze niet om de Fransen bij Kortrijk, Arques, Pevelenberg en op minder belangrijke plaatsen te trotseren, terwijl ze in het graafschap Holland zelf de oorlog beginnen⁴⁰.

b) De “militaire revolutie”

Wat in de Angelsaksische wereld als *Military Revolution* bekend staat, is een fenomeen dat voornamelijk betrekking heeft op de geschiedenis van de 16de en 17de eeuw⁴¹. Michael Roberts gebruikt die term voor de eerste keer in 1956, in een inaugurale les aan de Universiteit van Belfast. Hij dacht dat er zich in een tijdspanne van één eeuw, tussen de jaren 1560-1660, een revolutie had voorgedaan. De kenmerken van die revolutie waren het lineair opstellen van musketiers, het teruggrijpen naar ruitersaanvallen, de uniformdracht, de militaire drill en een massieve uitbreiding van de legeromvang. Al die wijzigingen veranderen niet alleen radicaal de oorlogvoering maar verho-

⁴⁰ De militaire operaties die beschreven staan in de *Chronique artésienne* of in de *Anciennes chroniques de Flandre* zijn daarover duidelijk. Zie J.F. VERBRUGGEN, “De Gentse minderbroeder der *Annales Gandenses* en krijgskunst in de periode 1302-1304”, in *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n.s., 4; 1949-1950, pp. 3-19.

⁴¹ Een uitstekende uiteenzetting over dit probleem staat in J. CHAGNIOT, *Guerre et société à l'époque moderne*, Parijs, 2001 (Nouvelle Clio), pp. 275-312.

gen ook dramatisch de impact van de oorlog op de samenleving⁴². In 1976 publiceert Geoffrey Parker een artikel met als titel *The 'Military Revolution, 1560-1605'- A Myth?*. Daarin stelt hij, om allerlei redenen die hier nu niets ter zake doen, dat de "militaire revolutie" kan teruggaan tot de jaren 1430⁴³. Sindsdien hebben de mediëvisten het debat nog verder verschoven tot de 14de eeuw⁴⁴. C.J. Rogers bijvoorbeeld denkt dat men de veranderingen die zich vanaf de 16de eeuw voordoen niet moet overschatten en dat de meest revolutionaire innovaties uit de Honderdjarige Oorlog dateren:

"The armies that dominated the battlefields of Europe from the mid-seventh century through the early fourteenth were composed primarily of feudal warrior-aristocrats, who owed military service for lands held in fief. They served as heavily armoured cavalry, shock combatants, relying on muscle power of man and steed, applied directly to the point of a lance or the edge of a sword. They fought more often to capture than to kill. The armies which conquered Europe's first global empires, on the other hand, differed from this description on every single count. They were drawn from the common population (albeit often led by aristocrats); they served for pay; they fought primarily on foot, in close-order linear formations which relied more on missile fire than shock action; and they fought to kill. The tremendous revolution in warfare represented by these changes was well underway by the middle of the Hundred Years War, and solidly in place by the end of that conflict".

Hij meent dat twee nieuwe ontwikkelingen de oorlogvoering in de Honderdjarige Oorlog grondig veranderden: de eerste was de *Infantry Revolution* en de tweede de *Artillery Revolution*. Er zouden dus niet een maar meerdere opeenvolgende militaire revoluties zijn geweest. Het overwicht van de zware ruiter is makkelijk uit te leggen: hij was beter uitgerust en getraind. Maar dan

⁴² De tekst van die les zal uiteindelijk gepubliceerd worden in M. ROBERTS, "The Military Revolution, 1560-1660", in *Essays in Swedish History*, Minneapolis, 1967, pp. 195-225; reprint in C.J. Rogers (ed.), *The Military*, pp. 13-35.

⁴³ G. PARKER, "The 'Military Revolution, 1560-1660'- A Myth?", in *Journal of Modern History*, 48, 1976, pp. 195-214; reprint in G. PARKER (ed.), *Spain and the Netherlands 1559-1659: Ten Studies*, Londen, 1979, pp. 86-103 en C.J. ROGERS (ed.), *The Military*, pp. 37-54.

⁴⁴ C.J. ROGERS, "The Military Revolution of the Hundred Years War", in *Journal of Military History*, 57, 1993, pp. 241-278. Gecorrigeerde versie in C.J. ROGERS (ed.), *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, San Francisco-Oxford, 1995, pp. 55-93; C.J. ROGERS, "As if a New Sun had Arisen: England's fourteenth-century RMA", in M. KNOX en W. MURRAY (ed.), *The Dynamics of Military Revolution 1300-2050*, Cambridge, 2001, pp. 15-34 en A. AYTON en J.L. PRICE, "Introduction: the Military Revolution from a Medieval Perspective", in A. AYTON en J.L. PRICE (ed.), *The Medieval Military Revolution. State, Society and Military Change in Medieval and Early Modern Europe*, Londen, 1995, pp. 1-22.

verschijnt er een nieuw element. Het is geen toeval dat er almaar grotere groepen voetvolk op de slagvelden verschijnen. De stadsmilities zijn immers niet zonder bepaalde kwaliteiten:

*“A common infantryman could be equipped for much less than a man-at-arms; he was paid less; he could be trained more quickly; and the ranks of the infantry could be filled from a broader section of the population. Nothing demonstrates the importance of these factors better than the fact that the lone country of Flanders could master a larger army at Courtrai than could the entire kingdom of France”.*⁴⁵

Hoewel sommige auteurs de idee van militaire revolutie(s) verwerpen – toch wat de Middeleeuwen betreft – valt de renaissance van de infanterie vanaf het einde van de 13de eeuw niet te ontkennen alsmede de tactische en strategische veranderingen die daar uit voortkwamen.

c) beslissende wapens

De historici stellen zich al heel lang vragen over het bestaan van beslissende wapens (*war-winning weapons*) en over de invloed van de technologie op een conflict⁴⁶. Voor veel historici is de Engelse boog er een representatief voorbeeld van omdat hij met brio de ruitrij heeft getrotseerd en de Engelsen in staat heeft gesteld een indrukwekkende reeks overwinningen te behalen op de Fransen⁴⁷. K. de Vries daarentegen bestrijdt deze “hardnekkige mythe” omdat hij van oordeel is dat men de doeltreffendheid van de *longbow* en zijn invloed op het slagveld in de 13de eeuw en het begin van de 15de eeuw sterk overdrijft⁴⁸. Het debat woedt nog volop en om hun gelijk te halen slaan de specialisten elkaar met citaten om de oren⁴⁹.

⁴⁵ C.J. ROGERS, *The Military*, p. 56 en p. 60.

⁴⁶ J.F.C. FULLER, *Armament and History. A Study of the Influence of Armament on History from the Dawn of Classical Warfare to the Second World War*, Londen, 1946; G. RAUDZENS, “War-Winning Weapons: The Measurement of Technological Determinism in Military History”, in *Journal of Military History*, 54, 1990, pp. 403-433 en K. DE VRIES, *Medieval Military Technology*, New York, 1992.

⁴⁷ C. GAIER, “L’invincibilité anglaise et le grand arc, après la guerre de cent ans: un mythe tenace”, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 91, 1978, pp. 379-385; C.J. ROGERS, *op. cit.* (note 44)

⁴⁸ K. DE VRIES, *Medieval*, pp. 38-39; K. DE VRIES, *Infantry*, pp. 5-6 en K. DE VRIES, “Catapults Are Not Atomic Bombs: Towards a Redefinition of ‘Effectiveness’ in Premodern Military Technology”, in *War in History*, 4, 1997, pp. 454-470.

⁴⁹ C.J. Rogers is de bekendste van de tegenstanders (C.J. ROGERS, “The Efficacy of the English Longbow: A Reply tot Kelly De Vries”, in *War in History*, 5, 1998, pp. 233-242).

De Engelse *longbow* is niet het enige middeleeuwse wapen dat het adjectief 'beslissend' kreeg opgeplakt. Het onvoorziene succes van de Zwitserse legers wordt dikwijls verklaard door speren die bijzonder goed geschikt zouden zijn geweest tegen de ruitserij:

*"The Swiss system was as essentially linked with the pike as was the English with the bow. When war is reduced to its simplest elements, there are only two ways in which an enemy can be met and beaten. Either shock-tactics or missile-tactics must be employed against him. In the one case the victor throws himself on his opponent, and worsts him in close combat by his numbers, the superiority of his weapons, or the greater strength and skill with which he wields them."*⁵⁰

In het begin van de 14de eeuw gebruiken de Vlamingen de befaamde goedendag. De geleerden hebben lange tijd over de kenmerken van dat wapen geredetwist. Félix de Vigne, afgaande op de fresco's van een Gentse kapel, populair bekend als de Leugemeete, stelde hem voor als "een lange knots, van ongeveer manslengte, met ijzer omringd en met bovenop een grote scherpe punt in hetzelfde metaal". Voor Viollet-le-Duc ging het om een soort sabel of hellebaard met een zijwaartse punt die loodrecht op het ijzer stond waarmee men de ruiter kon aanklappen, of nog om een ijzeren klomp aan een lange steel en voorzien van punten en met aan het einde een lang lem-met". J. van Malderghem zag er een ploegschaar in die men als hellebaard gebruikte. Van al deze interpretaties is de eerste de waarschijnlijkste. Ze wordt bevestigd door veel te zeldzame archeologische ontdekkingen en door de verrassende middeleeuwse koffer die te Oxford wordt bewaard.⁵¹

⁵⁰ C. OMAN, *A History*, II, pp. 234-235.

⁵¹ F. DE VIGNE, *Recherches historiques sur les costumes civils et militaires des guildes et des corporations de métiers, leurs drapeaux, leurs armes, leurs blasons, etc.*, Gent, 1847, p. 21, n. 1. Zie ook H. VAN DUYSE, "Le goedendag. Comment cette masse d'arme flamande s'est retrouvée travestie en fauchard", in *A.S.R.A.B.*, 10, 1896, pp. 353-381; H. VAN DUYSE, "Le goedendag", in *A.A.A.B.*, 49, 1896, pp. 60-86; H. VAN DUYSE, *Le goedendag, arme flamande. Sa légende et son histoire*, Gent, 1896 (Annales du cercle historique et archéologique de Gand, 2); H. VAN DUYSE, *Les dernières cartouches d'un archiviste. Le goedendag, les fresques de la Leugemeete. Observations présentées à M.J. van Malderghem*, Gent, 1897; A. VAN WERVEKE, "Het godshuis van St Jan en St Pauwel te Gent bijgenaamd De Leugemeete", in *Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen*, 4e reeks, 15, Gent, 1909 en H. KOECHLIN, *Chapelle de la Leugemeete à Gand: peintures murales, restitution*, Gent, 1936; E. VIOLLET-LE-DUC, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance*, V, Paris, 1874, p. 476; J. VAN MALDERGHEM, "La vérité sur le 'goedendag'", in *A.S.R.A.B.*, 9, 1895, pp. 305-332; J. VAN MALDERGHEM, "La question du 'goedendag'. Réponse faite à M. Hermann van Duyse, lors de sa conférence à la Société d'archéologie de Bruxelles, le 3 février 1896", in

G. Guiart legt ons precies uit hoe met de goedendag werd gevochten. Men wachtte tot de vijandelijke speerdragers met de aanval stopten. Dan wierp men zich op de tegenstrever en doodde zijn paard door het een zware slag op het hoofd toe te dienen, waarna het niet moeilijk was de vijand af te maken door op hem in te hakken of hem te steken. Aangezien de goedendag langer dan een zwaard was, waren de Vlamingen bevoorreed in de lijf-aanlijf-gevechten. Voorts bestond de defensieve bewapening van de Franse ruiters in de 14de eeuw voornamelijk uit hun maliënkolder. Die bood geen bescherming tegen een puntig steekwapen. De goedendag is een goed uitgebalanceerd wapen, voldoende zwaar om iets te verbrijzelen en toch licht genoeg om gemakkelijk te hanteren⁵². Het is een geducht wapen en volgens Giovanni Villani deinsde een Vlaming er niet voor terug om met dat wapen twee Franse ruiters tegelijkertijd te trotseren:

*"Per queste vittorie salirono in tanta superbia & ardire, che uno Fiamingo a pié con uno Godendac in mano harebbe atteso due cavaliere Franceschi a cavallo"*⁵³.

Vermelden we ook dat Gwijde van Namen en Willem van Gulik tijdens deze veldslag van hun zwaard afzagen ten voordele van de goedendag, wat nog maar eens de waarde van dit wapen bewijst⁵⁴. Net zoals de Zwitsers beschikten de Vlamingen over een bijzonder gevaarlijk wapen om de ruitertij te bekampen. Voor sommigen was dat een van de belangrijkste oorzaken van hun overwinning. Het kan overdreven lijken om de goedendag te bestempe-

A.S.R.A.B., 10, 1896, pp. 382-391; J. DE RAADT, *La vérité sur le 'goedendag'. Les peintures de la 'Leugemeete'. Réponse aux attaques de Hermann van Duyse*, Brussel, 1895 en J. DE RAADT, "Encore un mot à propos du 'goedendag'", in *A.A.A.B.*, 49, 1896, pp. 60-86; RAEYMAEKERS, "Notice sur une pièce curieuse en fer découverte à Louvain, en 1893", in *A.S.R.A.B.*, 13, 1899, pp. 444-449; J. MOENS, "Matériaux pour l'étude du 'goedendag', et du plançon à picot", in *A.S.R.A.B.*, 14, 1900, pp. 100-106; J.F. VERBRUGGEN, "De goedendag", in *Militaria Belgica*, 1977, pp. 65-70 en J.F. VERBRUGGEN en R. FALTER, 1302, p. 265 met illustratie; J.F. VERBRUGGEN, *The Battle*, pp. 195-210 en L. DEVLIEGHER, "Le coffre controversé d'Oxford", in R.C. VAN CAENEGHEM (ed.), 1302, pp. 262-284.

⁵² Guillaume GUIART, *La branche*, p. 233, v. 14.407-14.437

⁵³ Giovanni VILLANI, *Historie*, col. 388

⁵⁴ Lodewijk VAN VELTHEM, *Voortzetting*, II, p. 311, v. 2039-2040. Op de koffer van Oxford staat Gewijde van Namen afgebeeld met een speer (J.F. VERBRUGGEN, *The Battle*, pp. 203 en 205, afbeelding V). Zie ook J. DE RAADT, "La chevalerie s'est-elle servie du 'goedendag'?", in *A.S.R.A.B.*, 10, 1896, pp. 392-403, onder voorbehoud van de conclusies van de auteur aangezien hij de theorie van J. van Malderghem verdedigt die in de goedendag een ploegijzer ziet.

len als een *war winning weapon*, maar daar gaat wel degelijk het debat over. Wat er ook van zij, over zijn doeltreffendheid valt niet te redetwisten. Wel kan men zich afvragen waarom men later in de eeuw de goedendag niet meer heeft gebruikt, noch waarom hij niet in aangrenzende streken is gekopieerd geworden⁵⁵.

Conclusies

Het hedendaags onderzoek rond de middeleeuwse militaire geschiedenis geeft aanleiding tot allerlei polemieken. Als sommige van die theorieën blijven te kloppen, zal dat onze kennis over de middeleeuwse oorlogsvoering en onze analyse van de gebeurtenissen radicaal wijzigen. In de argumentatie die door de verschillende partijen is aangevoerd, wordt het voorbeeld van de veldslag bij Kortrijk regelmatig aangehaald. Natuurlijk kan die veldslag op zijn eentje niet alle vragen beantwoorden, maar hij is prominent aanwezig in de debatten. Dat toont duidelijk het belang van die gebeurtenis aan en, in weerwil van de mening van een zekere categorie van historici die het niet zo hebben voor de *histoire bataille*, rechtvaardigt dat de talrijke pogingen om het verloop van dit treffen te reconstrueren.

Wij beschikken over verscheidene bloemlezingen waarin een uiteenlopend aantal van "beslissende" veldslagen zijn opgenomen. Hun auteurs hebben een strenge selectie gemaakt met de bedoeling uit te maken welke veldslagen de toekomst van het Westen of zelfs van de wereld hebben beïnvloed. Natuurlijk hoort de Slag der Guldensporen daar niet toe⁵⁶. Hij staat zelfs niet eens bij B. Perrett vermeld, die nochtans 566 veldslagen bijeen heeft gebracht waarvan een zeventigtal alleen al voor de middeleeuwen⁵⁷. Dat is wel

⁵⁵ Je vindt hem nog wel eens vermeld in de loop van de 14de eeuw, maar te zelden om er welke conclusie dan ook uit te trekken. Mogelijk is de goedendag in andere streken van Vlaanderen gebruikt aangezien op een aantal illustraties in manuscripten uit het begin van de 14de eeuw strijders met dat wapen te zien zijn. Jammer genoeg is de herkomst van die werken niet bekend, hoewel ze Engels of Frans lijkt. (D. NICOLLE, *Arms & Armour of the Crusading Era 1050-1350. Western Europe and the Crusader States*, Londen, 1999, p. 84, nr. 219 en p. 198, nr. 534).

⁵⁶ In die werken wordt dikwijls de hele middeleeuwse periode verwaarloosd. Bijvoorbeeld, E. CREAMY, *The fifteen Decisive Battles of the World*, 36^e uitg. Londen, 1894; J.F.C. FULLER, *The Decisive Battles of the Western World and their Influence upon History*, 2e uitg., 2 vol., Londen, 1970; J. DAHMUS, *Seven Decisive Battles of the Middle Ages*, Chicago, 1983; W. SEYMOUR, *Decisive Factors in Twenty Great Battles of the World*, Londen, 1988 en V.D. HANSON, *Carnage and Culture. Landmark Battles in the Rise of Western Power*, Londen, 2001.

⁵⁷ Maar ook de veldslagen bij Arques en de Pevelenberg zijn vergeten (B. PERRETT, *The Battle Book, Crucial Conflicts in History from 1469 BC to the Present*, Londen, 1992).

verbazend want de impact van dit treffen is van het allergrootse belang zowel op het vlak van de politieke geschiedenis als op dat van de militaire geschiedenis van de 14de eeuw. Herinneren we eraan dat de veldslag bij Kortrijk in belangrijke mate heeft gemaakt dat de Franse koningen hun controle niet aan het Graafschap Vlaanderen konden opleggen. Voorts heeft hij de renaissance van de infanterie ingeluid en werd hij een tactisch model dat in de aangrenzende streken in zijn grote trekken gevolgd en zelfs geïmiteerd werd.

In die omstandigheden zou men zich kunnen afvragen waarom de Gulden-sporenslag zo'n bescheiden reputatie geniet buiten de kring van geschiedschrijvers over Vlaanderen of over de oorlogvoering in de lage middeleeuwen. Dat is echter makkelijk uit te leggen. Niet alleen is de toenmalige literatuur over die veldslag voor het overgrote deel in het Nederlands geschreven, maar ook sommige van de belangrijkste bronnen, zoals de befaamde kroniek van Lodewijk van Velthem, zijn in het MiddelNederlands. Buitenlandse onderzoekers die de taal niet kennen, kunnen dus niet serieus op die gebeurtenis werken. Gelukkig kunnen we voorspellen dat deze veldslag, dankzij de Engelse vertaling van het klassieke werk van J.F. Verbruggen, een hernieuwde belangstelling van de internationale gemeenschap zal genieten. Een nieuwe kijk vanwege buitenlandse onderzoekers, die het waarschijnlijk belangrijker vinden om die gebeurtenis in een algemene context weer te geven en te ontleden, zal een meer dan frisse wind doen waaien in een debat dat al te dikwijls uitmondt op een kritiek van de getuigenis van Lodewijk van Velthem en de onderzoekingen van J.F. Verbruggen.

